

Sammlaren

Tidskrift för

svensk litteraturvetenskaplig forskning

Årgång 118 1997

Svenska Litteratursällskapet

REDAKTIONSKOMMITTÉ:

Göteborg: Lars Lönnroth, Stina Hansson

Lund: Per Rydén, Margareta Wirmark, Eva Hættner Aurelius

Stockholm: Ingemar Algulin, Anders Cullhed

Uppsala: Bengt Landgren, Johan Svedjedal, Torsten Pettersson

Redaktörer: Hans-Göran Ekman (uppsatser) och Claes Ahlund (recensioner)

Distribution: Svenska Litteratursällskapet,

Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 UPPSALA

Utgiven med stöd av

Humanistisk-Samhällsvetenskapliga Forskningsrådet

Redaktionen tackar de professorer i ämnet som verkat som referenter under en tvåårsperiod:

Ingemar Algulin, Anders Cullhed, Eva Hættner Aurelius, Ulla-Britta Lagerroth och Thure Stenström.

Bidrag till *Samlaren* insändes till Litteraturvetenskapliga institutionen, Slottet ing. A0, 752 37 Uppsala. Samtliga insända uppsatser granskas av externa referenter. Ej beställda bidrag skall lämnas först i form av utskrift och efter antagning även på diskett i något av ordbehandlingsprogrammen Word for Windows, Word for DOS eller Word Perfect.

ISBN 91-87666-12-x

ISSN 0348-6133

Printed in Sweden by
Gotab, Stockholm 1998

konventionellt slag står sida vid sida med nya rön, föreläsningssliknande framställningar publiceras bredvid detaljerade utredningar och kulturhistoria kombineras med textanalys. Louise Vinges uppsats visar hur dagens mer avspända förhållande till teologin åter kan göra oss uppmärksamma på förhållanden man knappt diskuterat sedan 50-talet och Christina Svensson visar föredömligt hur modern textanalytisk forskning med hjälp av olika metoder kan komma mycket långt vad gäller förståelsen av Tegnérns sjukdomsposi.

Roland Lysell

Esaias Tegnér, *Samlade Dikter*, utgivna av Tegnérnsamfundet, Del VII 1840–1846, red. av fil. dr. Christina Svensson. Tegnérnsamfundet. Lund 1996.

Tegnérnsamfundets utgåva av Esaias Tegnérns *Samlade Dikter* har nu avslutats med en sjunde del. Tryckningen, som tidigare bekostats av bl.a. HsFR, har denna gång finansierats av Kungl. Humanistiska Vetenskapssamfundet i Lund, Thora Ohlssons stiftelse samt en privatperson.

Första delen, som utkom 1964, hade redigerats av den redan 1961 avlidne Fredrik Böök med Åke K. G. Lundquist som medverkande. Lundquist kom sedan att ensam ta över utgåvan fram till och med del IV (*Fritshofs Saga*). I del V–VII har editionsarbetet utförts av Christina Svensson. Hennes arbete upplades så att diktningen 1825–1830 skulle ingå i del V, diktningen 1831–1840 i del VI och den s.k. sjukdomstidens diktning från och med juli 1840 i band VII. Lundquists kommentarer i del I–IV är mycket innehållsrika och värdefulla för framtida forskning, men av allt att döma så utförliga att en utgåva av hela Tegnérns produktion utifrån liknande principer hade varit mycket svår att genomföra. Christina Svenssons kommentar i del V och VI är föredömligt saklig, pedagogisk och koncentrerad.

Del VII har utgivits efter andra principer än del V och VI, där Ausgabe letzter Hand, d.v.s. Tegnérns sista tryckta version, valdes som bastext. Här har Christina Svensson i stället följt den sista handskriften (eller någon gång den fullständigaste, eller den som har mest karaktär av renskrift). Principen är naturlig, då de flesta texterna i del VII hittills varit otryckta. De få texter som trycktes under skaldens livstid har inte förmedlats av Tegnér själv till tryckeriet.

Tidigare samlingsutgåvor inneslöt endast delar av denna sjukdomsproduktion som naturligtvis inte präglas av samma kraft och klarhet som Tegnérns dikter då skalden stod på höjden av sin levnads branter. Wrangel och Böök har i sin utgåva från 1925 (WoB) tagit med ett texturval i det band som där omfattar sjukdomstidens diktning jämte brev. Detta urval är knappast längre

präglad av 1800-talets religiösa, men väl av dess erotiska och estetiska censur. Christina Svensson, däremot, låter trycka allt som finns i handskrift och allt som ingår i WoB. Hennes disposition är betydligt lättare att följa än WoBs. Hon börjar med poem med anknytning till tidigare diktning, fortsätter med i tur och ordning dikter skrivna på Kungsholmen, "Resminnen" påbörjade på båtfärden till Köpenhamn, dikter skrivna i Schleswig och slutligen dikter fr.o.m. maj 1841.

Diktningens art skapar problem även i denna volym, men nu snarast på grund av omfånget; översättningarna av Herder och Wieland är skrymmande. 1840-talets produktion är mycket stor i förhållande till tidigare decenniers. Om principerna från del V och VI med ett relativt spatiöst tryck av bastexten, varje dikt på ny sida och nyttiga och goda kommentarer behållits, skulle förmodligen Christina Svensson ha behövt ett utrymme motsvarande tre digra volymer. Det är begripligt att ett litterärt sällskap som Tegnérnsamfundet ryggar inför tanken att presentera sitt objekt på ett sådant sätt att de delar av verket som håller lägre kvalitet kommer att alltför kraftigt dominera en utgåva. Därför har man beslutat sig för 337 tättryckta (i mitt tycke alltför tättryckta) sidor i del VII mot 129 respektive 152 spatiösa i del V respektive VI. Kommentaren omfattar endast något över 100 sidor, medan de båda föregående kommentarerna utnyttjar 150 sidor vardera.

Handskriftsmaterialet är relativt omfattande, även vad gäller antal manuskript till samma dikt, och utgivaren är i allmänhet mycket klok i sitt val av bastext. Christina Svensson väljer t.ex. att publicera "Lyran" och "Akademin" var för sig och förpassa "Afsked", den variant som valts av WoB och utgör ett slags syntes av båda dikterna, till kommentaren. Redovisningen av tryck och handskrifter är klar och tydlig, men stundom tyvärr något ytlig och Svenssons förhållande till WoB framgår oftast inte. Hon formulerar själv principerna: "alla varianter av en bastext" redovisas inte alltid, "utan bara de viktigaste avvikelserna". Inte heller "de allra oredigaste och mest svårtydda varianterna finns med". Var gränsen går mellan de viktigaste och de övriga avvikelserna blir tyvärr inte klart.

Svensson har även utnyttjat tidigare ej beaktat material, t.ex. Torsten Tegnérns papper i Stockholms Stadsarkiv.

Esaias Tegnér planerade under 1840–41 en samlad utgåva, först 5 band poesi och 5 band prosa, sedan 20–30 band, därefter 2–300 volymer och till sist enligt hans egen hopsummering 453 band, men då inkluderande översättningar, t.ex. 33 från danskan! Detta öppnar givetvis frågan huruvida Tegnér var sinnessjuk eller inte, och, om så var fallet, vilken typ av sinnessjukdom han led av. Christina Svensson kan här hänvisa till Carl Fehrmans uppsats i ämnet och stannar själv för uppfatt-

ningen att Tegnér var mano-depressiv. Depressioner växlade med aktiva perioder. Självkritiken försvann och Tegnér skickade texter i brev till Brinkman, Beskow och Böttiger som censurerade, strök och lät publicera några få dikter i *Svenska Biet*.

Christina Svenssons karakteristik av Tegnérns stil i sjukdomstidens diktning är träffande: "Det enskilda språkliga uttrycket har blivit mer expressivt, rytmen ibland suggestiv och associationerna halsbrytande och abrupta" (s. 340), ehuru jag inte riktigt är överens med henne när hon ser stilen som mer "realistisk" än Tegnérns traditionella.

Det stora problemet i del VII är kommentaren, och då åsyftar jag inte bara småfel som att utgivaren glömmat att ange nummer på Mosebok och förkortar "Matteus" felaktigt (s. 392), ger sken av att Elisabeth I förtts eller börjat regera 1553 (skall vara 1533 resp. 1558) eller avstår från att trycka dokument som hade varit av stort intresse för läsaren att se återgivna, t.ex. Magnus Brahes avböjande svar när Tegnér ville dedicera sina samlade dikter till Carl XIV Johan med poemet "Till H.M. Konungen" (s. 420). Tyvärr är det alltför lätt att hitta även större brister i kommentaren som rör förhållanden nödvändiga för diktens förståelse. Jag väljer några exempel snarast på måfå:

I dikten "Naturen" finns ett utfall mot Samuel Grubbe på rad 414. Utgivarens upplysning att Grubbe "var filosof och professor i bl a logik och metafysik vid Uppsala universitet" hjälper läsaren föga – han borde få veta att Grubbe blev konsultativt statsråd 1840, först t.f. ecklesiastikminister, samt kanske att Grubbe var medlem av 1825–28 års undervisningskommitté och sedan 1830 av Svenska Akademien. Då skulle Tegnérns utfall bli be-
gripligt.

Beträffande Christian Erik Fahlcrantz, konstnärens broder, är kommentaren mer informationsrik, men nog borde utgivaren ha nämnt att Fahlcrantz verkade som skönlitterär författare och kanske också att han är känd som en av C.J.L. Almqvists mest hätska vedersakare.

Den "Svarta Trasa, hundra Narrars påhäng" Tegnér talar om i "Bandet" torde vara Nordstjärneordens ordensband. "Betty R" i dikten med samma namn (s. 126) förefaller vara en mycket intressant person, men vem var hon?

En rad politiska anspelningar skulle ha behövt tydas eller förklaras, i synnerhet i "Naturen". I samtliga fall jag kunnat granska med hjälp av facklitteratur ter sig Tegnérns temperamentsfulla utfall som betydligt mer motiverade för den som har viss kännedom om de personer kritiken riktas mot än för den som inte känner till dem. Det är mera metod i Tegnérns s.k. galenskap än många tror.

I "Gerda" har utgivaren inte kursiverat de ord Tegnér strukit under i handskriften. Det är naturligtvis klokt att inte göra det, men de kunde ha angivits i kommenta-

ren, "eftersom Tegnér genom understrykningarna ville få Brinkman att uppmärksamma verstekniska nyheter" (s. 361).

Exemplen kunde mångfaldigas, men det är också viktigt att konstatera att utgivaren ofta framträder med sin sedvanliga saklighet och klarhet, t.ex. i kommentarerna om Abélard och Bernhard av Clairvaux (s. 366) och i aktuella fall noggrant hänvisar till tidigare band (t.ex. Adlersparre, s. 408).

Tegnérns ändringar i manuskript och varianter visar sig vara av oväntat stort intresse – en "lyra" kan bli en "harpa" utan att andra väsentliga transformationer sker (s. 418) och antingen Neptunus eller Napoleon kan hålla i treudden (s. 235, s. 420). I dikten "Pantheismen" (r. 49–52) som i *Svenska Biet* och WoB innehåller en strof med referens till Milton väljer Svensson ett manuskript med referens till Spegel. I övrigt är dikten till innehållet i stort sett identisk. Dikten "Naturen" har i en annan variant titeln "Pan". Om "böljans folk" heter det i "Resminnen" i bastexten att de måste dö "som St. Laurentius på Halster" (s. 82), i en annan variant att de måste dö "som Salamandrar" (s. 380). I "Siestan" kan "lunder" i bastexten motsvaras av "slätter" i manuskript, "Mocca" av "vällust" samt avslöjande nog "Framtidens" av "forn-tidens". Tegnérns profetiska förmåga kan som synes växla riktning!

Formuleringarna i Tegnérns sjukdomsdiktning är drastiska, t.ex. om Martina von Schwerin skriver Tegnér i "Pan": "Tyst är grafven Sjelfva Friherrinnan / tystnar der – fast icke dessförrinnan" (s. 357). Om Heloisa som råkar i olycka heter det:

och en rundning vida mindre prydlig
kom i stället, alltför tydlig
och med häpnad hvar en såg
att hon bar på – liten Theolog. (s. 48)

Ibland kan man notera en tendens till dubbelprojicering hos Tegnér i kombination med det drastiska: I "Ragnarok" skriver han: "Björnen, den himmelska jagar / himlaängarnas Monark" (s. 86). I ett annat manuskript heter det: "Björnen, den himmelska Nordbon jagar i sin park" (s. 373) – björnen är både rovdjur och stjärnbild och himlen är en jaktmark. Vi återvänder till bastexten och dess visualitet: "Se o se! / hela Zodiaken / darrar och är vaken" när björnen ilar i "[h]immelens jagtpark". Några rader senare har Jorden "mognat till fall", vilket kan föra tankarna till fruktträdgård.

I "Resminnen" kopplar Tegnér poetisk aktivitet till bilderna: "Flyt min Dikt, som flodens silfver, stilla / öfver dälдер, öfver vattenplan" (s. 94). I "Siestan" blir dikten en konkretabstrakt i höga Norden: "Dikten går i pels och åker / släde öfver frusna vägor, / och går skridsko öfver 'Götha" (s. 108).

Ibland förenas det drastiska och lekandet med språket med ordlekar med erotiska anspelningar:

Balder föll på *Idavallen*
Heldre såg jag sjelfva *Ida fallen* (s. 127)

I handböcker och journalistik har det i synnerhet efter Nils Palmborgs epokgörande utgåva av Tegnér's brev blivit en kliché att tala om kontrasten mellan en retorisk skald Tegnér och en frispråkig brevskrivare Tegnér. Tack vare del VII i Tegnér'samfundets utgåva blir det nu tydligt att dylikt tal bygger på avsevärd förenkling. 1840-talets poesi är fylld av existentiella frågor och slutsatser av subjektiv art: "O hvad skulle jag i lifvets öcken?" (s. 13), "uti mitt eget sinne / måste min försoning bo" (s. 42) på ett sätt som snarast för tankarna till mer subjektiva romantiker.

Dikten "Ishjertat" (s. 128) kan, av den som vill, läsas som bekännelse, eller som en retorisk topos. En fiktiv gestalt kan formulera sig: "Huru skilja / min ånger från förälskad vilja? / Omöjligt hålla hjertat fritt / när det så såradt är som mitt" (s. 61). De retoriska formuleringarna i tidigare dikter framträder därmed som ett väl utarbetat "objektiverat" resultat av ett poetiskt arbete, vars material har sin grund i ett författarsubjekt, precis som det stoff som finns hos Atterbom eller Stagnelius. Dikten "Blomsterskalden" (s. 121) kan t.ex. vara en tjanlig utgångspunkt för läsningen av "Svar på *Herr Atterboms inträdes-Tal* af Akademiens Direktör Herr Tegnér" i Band VI (s.135 ff.), en dikt där tonerna kanske inte alltid klingar så rent.

I "Flyttningen" blir det självbiografiska draget hos Tegnér rörande tydligt (s. 238), liksom i hans avsked till "Lyan" (s. 334). Den senare dikten reser sig dock ur den rena bekännelsen och kan läsas metapoetiskt: "Egentligt lefde jag blott då jag quad". Tegnér's modernitet består bl.a. just i hans "metapoetiska" formuleringar. På manuskriptet till "Ragnarok" antar han nästan karaktär av postmodernistisk häcklare då han skriver i marginalen: "En Apekatt till Solsången, en Tegnerismus" (s. 369). Diktens karaktär av upprepning av och kontrast till "Sången till Solen", vilken utretts av Christina Svensson i *Möten med Tegnér*, understrykes av slutraderna där Nordstjärnan först genom en liknelse jämföres med Solen och sedan tilltalas. Slutligen kommer diktarens profetiska löfte om ännu en sång vid Förklaringen och himlakroppens gensvar: "Som en svan i det blå / vill jag helsa dig då / med en skönare sång, / du skall lyssna därpå, / glädas ännu en gång / i det himmelska Blå." (s. 89).

Tegnér är en intertextuell författare. I "Resminnen" diskuterar han formuleringar hos Homeros, refererar till Crusenstolpe och anspelar på Bellman (ehuru han har en större fäbless för ättekullar än den sistnämnde). I synnerhet i skildringen av Bornholm med dess anspel-

ningar på Ingemann kan man studera hur referenser vävs in i det rika associationsnätet (s. 104).

Ett par fixpunkter vad gäller stoffet återkommer ofta, t.ex. S:t Sigfrid, biskop i Skara och mycket tillbett och omtalat helgon i Varend, och hans följeslagare Unaman, Sunaman och Vinaman, vilka led martyrdöden. En mer säregen fixpunkt är Tegnér's felaktiga föreställning om att Christina Gyllenstjärna skulle ha gift om sig med Severin Norrby.

Ett ständigt återkommande motiv, t.ex. i dedikationsdikten till Clara Bonde är skaldens grå hår; stundom kombineras irritationen över hårfärgen med fraser av typen: "Men hans [skaldens] hjerta blott är tjuge" (s. 133) eller med ett avsked till damerna (s. 333).

En viss fixering vid erotiska ting är, som Christina Svensson framhäver, tydlig. Den riktar sig precis som tidigare (jfr. *Ijusalferna* i *Frithiofs Saga*) gärna mot barnen: "högt hvälfde liljebarmen / hoppande som vattenliljans blad" (s. 138). Men även mindre uppåtsträvande kvinnliga kroppsdelar betraktas med fascination: "Alabastervita Gumper! / huru är min själ Er huld" (s. 123).

Grevinnan Clara Bonde tog illa vid sig av dedikationen till "Den Döda" och vad Malmöfruarna tyckte om den dikt som ägnades dem (s. 262) framgår inte av kommentaren. Kvinnorna i Varend beskrivs på ett mera fysiskt än heroiskt sätt i sången "Blenda" i eposet "Gerda" (s. 33). Bäst studeras Tegnér's syn på kvinnlig fågring troligtvis i "Jungfrukällan" (s. 193 ff).

Allt sedan Brandes dagar har Tegnér och erotiken utgjort ett kärt ämne för forskningen. Mest intressant i skaldens senare diktning är "V-x", d.v.s. Emili Sellén, f. Ulf sax. Åberopande av "V-x" eller "Emili" fungerar som en imaginär fixpunkt i dikterna.

Politiska motiv är legio i sjukdomstidens diktning, ofta förenade med en något odifferentierad kritik av pressen: "Publicister, Jakobiner / platta *Hjertan* [d.v.s. Lars Johan Hierta] med sötsura miner" (s. 17, jfr. även s. 120). Skaldebrevet till Konungen (s. 231) låter sig faktiskt läsas som en furstespegel.

En dominant bild är även i sjukdomsdikterna är Solen (men nu tycks Lucifersmyten ha spelat ut sin roll). Tydligast skildras detta "Gyllne klot" i "Resminnen", där skalden bygger upp en stämning av förväntan samtidigt som han impressionistiskt tecknar böljornas ljuskiftningar. Skildringen kulminerar i några rader inledda med: "Och der kommer som en konung Solen" (s. 93).

"I Kronobergs ruiner" tycker sig skalden stå och tänka på "Vasas sol" (s. 190). I "Nattvandranden" "familar" jaget i "dunklet" och frågar sig "Skall solen / Ej snart gå upp, att jag må hitta hem?" (s. 247). I ett heliocentriskt avsnitt i jubelfestalet vid Wexjö gymnasium den 12 juni 1843 ligger bilden av ljus och sol till grund för såväl bildspråk som gudsuppfattning.

Slutligen vill jag bland de talrika referenserna till so-

len lyfta fram den kring ”den gode Målarn” och Apollosönerna kretsande ”Tillägnan”:

Den helga solen stiger
i glans och skönhet opp,
och himlaluset viger
oss in till fröjd och hopp.

Hur väldigt är det ljuset!
Hur präktig dagens Scene! [— —] (s. 140)

Tegnér gör ofta, precis som sina samtida, sina läsare seende: ”Se åt stranden. Hafvet griper gladt” (s. 101). Gestalten i den svartromantiska dikten ”Kämpehögen” blir till och med visuell i sin kroppslöshet: Månen har ”stigit upp i blod”. Det susar ”i Ekens grenar”:

och blek en skugga för dem stod.
Den syntes vänlig, syntes nära
en månskenskepnad, diktad ur
blott dunst, den skrämde ej de kära,
det var din konst, Natur! (s. 115)

Som få andra författare förmår Tegnér, som vi ser, genast dra en metafysisk slutsats av det visualiserade (”det var din konst, Natur!”).

En annan magnifik vision är bilden av ovädret över Montmartre i en annan av Tegnér’s mest skräckromantiska dikter, ”Den döda” (s. 135).

Tegnér’s syn på förhållandet mellan skald, vetenskapsman och Gud vid denna tid framgår i detalj i jubelfesttalet vid Wexiö gymnasium den 12 juni 1843 (s. 322 f.). I flera texter betraktas förhållandet till Gud på ett synnerligen oortodoxt sätt. Förklaringen kan vara:

Skalden hedning är. Han har
ingen dopbok (Biskopen beklagar) (s. 105)

Men Solen knytes inte bara till Gud och universum, utan också till döden. I dikten ”Gotländskt månsken” (s. 205 ff.) kan man studera hur det i återfödseln finns en verkande kraft, nämligen just Solen.

Döden och förruttnelsen är en välkänd fixpunkt hos romantikerna, men hos Tegnér övergår förruttnelsetanken genast i kretsloppstanke:

Se dit ner. Hvad är som rör sig der
i förruttnelsen? Polyper,
maskar. Huru lifvet kryper,
mån det menskoandens vagga är. (s. 358)

Dödsfixeringen i ”Den döde” blir en topos och i ”Resminnen” ser sig jaget som ”en runsten på mitt eget stoft” (s. 105).

Dikten ”Julottan”, som i WoB endast medtagits i beskuret skick, belyser skaldens förhållande till Gud. Efter att ha uttryckt önskemål om att se Rom (”gamla Minnets Enkesäte”) och Hellas (”Minnets lifgeding”) kulminerar dikten i en serie formulerade önskningsar att försätta sig till Bibelns Heliga Land, först till Mamres lund, ett av Tegnér’s favoritlandskap:

Jag vill se palmerna i Bethlehems dalar
och Mamres lund om hvilken Sagan talar
och der de Tre besökte Abraham
ej i ett slott men under löfvens salar
Trefaldig Gud gick der till fadren fram
synbarlig nedsteg Guden då i marken
åt drack talade med patriarken. (s. 117)

I Mamres terebintlund uppenbarade sig Gud för Abraham. Skalden åstundar en motsvarande gudomlig uppenbarelse, och dikten fortsätter med en analog referens till Thabor.

Slutavsnittet i ”Julottan” innehåller för det första en filosofisk och återhållen gudsupfattning:

Han som en gång grundmurade all världen,
och när han murade, då hängde han
sitt murarlod på intet och försvann.

För det andra återfinnes tanken på den profetiske skalden som gudomligt språkrör:

Gud, Fader Son och Ande, hör min bön
Jag skakar stoftet af min fot i lön
och lyfter sinnet ifrån jordens hvimmel
Hör mig, min själ jag skickar i din himmel (s. 118)

Referenserna till Bibeln och Milton och andra ”sublima” texter hos Tegnér är många. En mimetisk rivalitet i förhållande till dessa texter kan med hjälp av Harold Blooms tankegångar lätt spåras hos Tegnér, liksom ett komplicerat (och nog i viss mening också mimetiskt) förhållande till den Gud vars språkrör skalden (stundom) är.

Tegnér’s sjukdomsposi äger inte samma ”kraft och klarhet” som hans stora diktning, men den är betydligt mer meningsfull än vad till och med Tegnér’samfundet synes mena och i jämförelse med dagens lyriska utgivning ter den sig genial. Tegnér’s *Samlade Dikter*, så som skalden formulerade dem, när nu efter så många år äntligen sina läsare. Tegnér’samfundet och Christina Svensson har gett oss en fascinerande volym att läsa, studera och utforska.

Roland Lysell